RECENZIE

Elisabeth Nowotny: Thunau am Kamp – Das frühmittelalterliche Gräberfeld auf der Oberen Holzwielse. Mit Beiträgen von Karina Grömer, Martin Ježek, Mathias Mehofer, Erich Nau, Gabriela Ruß-Popa und Sirin Uzunoglu-Obenaus. Mitteilungen der Prähistorischen Kommission 87. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften. Wien 2018. 397 strán, 164 obrázkov, 7 tabiel, 62 tabuliek. ISBN 978-3-7001-8066-1, ISSN 0065-5376.

Predmetom rozsiahlej monografie, prepracovanej a rozšírenej autorkinej dizertačnej práce, je kompletne preskúmané včasnostredoveké pohrebisko v polohe Obere Holzwielse na všeobecne známom hradisku Schanzberg v Thunau am Kamp, nachádzajúcom sa na východnom okraji dolnorakúskeho regiónu Waldviertel. Okrem „archeologickej“ časti sa v práci nachádzajú aj expertízy z rôznych odborov prírodných vied. Kniha je prehľadne členená na 22 kapitol.

V úvodnej kapitole autorka opisuje okolnosti vzniku práce, oboznamuje čitateľa o riešených problémových okruhoch, načrtáva historickú situáciu regiónu vo včasnem stredoveku a poukazuje na tendencie vývoja pohrebného ritu v danej oblasti. V nasledujúcej kapitole okrem opisu samotného hradiska a jeho umiestnenia v prírodnom prostredí sú z hľadiska témy monografie dôležité predovšetkým dejiny výskumu samotného pohrebného areálu Obere Holzwielse a charakteristika metodiky jeho výskumu a dokumentácie. Hroby sa odkryli na plošne najkomplexnejšie preskúmanej časti lokality, v susedstve zemepanského dvorca počas viacerých výskumných kampaní. Základná charakteristika pohrebného areálu je podaná v tretej kapitole. V 198 hroboch sa nachádzalo 215 pochovaných, dva hroby boli kenotafy. Na pôvodne väčší počet hrobov ale upozorňujú nálezy kostí zo zberov, keďže v tejto časti hradiska sa v minulosti nachádzalo pole a plytké hroby orbou porušili. Pohrebisko pozostáva z dvoch areálov, severozápadného a juhovýchodného. Medzi nimi pôvodne prebiehala cesta, prejavujúca sa ako 8 m široká cezúra medzi okrajovými hrobmi. Pohrebisko od okolia vymedzovali dva systémy žliabkov, pozostatkov po palisádach, ktoré neboli súčasné. Časť hrobov však oplotenie nerespektovala. V západnej časti SZ areálu sa nachádza hrobmi nepokryté miesto, o ktorom sa v literatúre diskutuje, že sa tu nachádzala akási drevená stavba. E. Nowotná sa, aj na iných miestach knihy, priklonila k hypotéze, že tu stál kostolík so zrubovou konštrukciou stien.

V prípade kapitoly Pohrebné zvyky, v ktorej sa pri analýze sledovali prejavy pohrebného ritu, upozorním na tie najzaujímavejšie zistenia. Hroby pohrebného ritu sú napospol ploché, pochovávanie inhumačné. Pochovaní boli uložení do nezvyčajne plytkých hrobových jám, ale tento parameter môže byť ovplyvnený eróziou povrchovej pôdy. Tak, ako na iných pohrebiskách, aj na Obere Holzwielse sú detské hroby plytkšie než hroby dospelých, ale i tieto sú zvyčajne plytké, o čom svedčí hodnota priemernej hĺbky hrobu na pohrebisku, dosahujúca hodnotu len 21,2 cm, ako aj to, že len štyroch nebožtíkov pochovali do najhlbších hrobov, z globálneho pohľadu takisto veľmi plytkých, len 51 až 67 cm.

Vedľa hrobových jám len s hlinitou výplňou sa tu pomerne často zdokumentovali hroby s konštrukciami.

Pozoruhodný je viacnásobný výskyt hrobov s kameným závalom, ku ktorému sa núka vysvetlenie, že ide o protirevenantské opatrenie. Najčastejšie je však zistené kamenné obloženie hrobových jám, zriedkavo kombinované aj s drevenou konštrukciou. Priamo zvyšky dreva sa síce našli len v nemnohých hroboch, ale pravidelné, farebne odlišné štvoruholníkové sfarbenia výplní ďalších hrobových jám upozorňujú na častejšie použitie drevenej konštrukcie alebo rakvy. Podobne poloha kostí pochovaných vedie k úvahám o existencii primárneho dutého priestoru, napríklad rakvy. Čo sa orientácie hrobov týka, prevažujú tie, v ktorých sú pochovaní uložení v smere od Z – V až SZ – JV. Iné orientácie sa zistili len v dvoch prípadoch (opačná a JZ – SV), išlo o hroby malých detí. Pomerne veľká časť hrobov vykazuje orientáciu bližšiu k severnému azimutu. Počet hrobov s odchýlkami od hlavného smeru stúpa smerom k západnému okraju severozápadného areálu pohrebného, teda v miestach s predpokladanou prítomnosťou dreveného kostola. Autorka sa v tejto kapitole dôkladnejšie zaoberá aj problematikou hrobov s viacerými pochovanými jedincami, pričom medzi nimi rozlišuje niekoľko typov vychádzajúcich z nálezových situácií. Eviduje skutočné viacnásobné hroby, konkrétne dvojhroby, keď v rámci jedného pohrebu boli do hrobovej jamy uložené dve individua, zvyčajne ženy s deťmi, ale častejšie sú na pohrebisku následné pochovania, keď zosnulého pochovali do staršieho hrobu. Zvláštnu, pomerne veľkú skupinu tvoria hroby aditívne, zlučujúce, pričom hrobové jamy boli vyhlbené tesne vedľa seba. Pri chýbaní kritérií potvrdzujúcich súčasnosť hrobov možno v niektorých prípadoch považovať túto kategóriu za špekulatívnu. Hroby na pohrebisku sa zhľukujú rôznym spôsobom, možno tu rozpoznať dvojice hrobov, skupiny a rady. Viacnásobné hroby, ako aj superpozície hrobov sú zaznamenané v blízkosti predpokladaného kostola, v juhovýchodnom areáli sa skoro výlučne nachádzajú hroby aditívne. Vytváranie rôznych zoskupení azda možno interpretovať ako prejav príbuzenských či sociálnych vzťahov. Situácia v severozápadnom areáli s mnohými superpozíciami asi súvisí aj s nedostatkom voľného miesta v blízkosti sakrálnej stavby. Poloha pochovaných vo vystretej polohe na chrbte, hornými končatinami uloženými vedľa tela je, tak ako je to na včasnostredovekých pohrebiskách obvyklé, prevažujúca. Avšak v severozápadnom areáli sa nachádzajú aj hroby s rukami položenými na panve. Časť hrobov porušili pri rôznych zásahoch do pôdy. Tieto zásahy mohli byť úmyselné (exhumácia, protivampirické praktiky) i neúmyselné (narušenie mladším hrobom, sídliskovou jamou a pod.). Z pietnych dôvodov kosti z nich deponovali do takzvaných sekundárnych hrobov, prípadne ich uložili do novovytvoreného hrobu.

Nálezový materiál je spracovaný v rozsiahlej piatej kapitole. Jednotlivé predmety sú podľa svojho určenia zoskupené podľa kategórií – šperky a súčasti kroja, zbrane a súčasti jazdeckého výstroja, nástroje a náradie, ostatné predmety, ale vyhodnotený je každý typ predmetu zvlášť. Text tejto časti monografie dopĺňa subkapitola o použití drahých kovov. Predmety sú podrobne analyzované z rôznych hľadísk s dôrazom na ich pôvod a chronologickú pozíciu stanovenú na základe analógií z domáceho i širšieho

stredoeurópskeho rámca. Predovšetkým v prípade šperkov bolo možné najstaršie nálezy dať do súvisu s predkôltlašským horizontom, prevažujú však ozdoby veľkomoravskej proveniencie, čiže náušnice podunajského a veligradského typu. Nie úplne presvedčivo či jednoznačne je zdôvodnený staromaďarský pôvod niektorých predmetov (hrkáčky, šíp, sekera), v sumárnom vyhodnotení lokality sú však považované za tie predmety, ktoré dokladajú využívanie pohrebiska v prvej polovici 10. stor.

V úvode kapitoly o metodike vyhodnotenia a jej použití sa konštatuje, že vzhľadom na typologickú šírku nálezov a ich zriedkavý spoločný výskyt nie je možné na stanovenie relatívnej chronológie využiť niektorú z metód kombináčnej štatistiky. Preto sa autorka podrobne venovala vertikálnej stratigrafii na lokalite, a to na jednej strane medzi hrobmi navzájom, na strane druhej stratigrafickým vzťahom so sídliskovými objektmi. Tieto pozorovania však nepriniesli zásadnejšie poznatky o vývoji pohrebiska. Priestorová distribúcia predmetov a rôznych prejavov pohrebného ritu nie vždy musí zodpovedať ich chronologickej pozícii, čo sa prejavilo aj na viacerých plánoch pohrebiska s vyznačenými sledovanými vzťahmi. Pozornosť sa venovala hrobovým konštrukciám, zvláštnym hrobom, pohľaviu a veku pochovaných, prítomnosti/nepřítomnosti hrobovej výbavy, predmetom materiálnej kultúry podľa vyčlenených kategórií a potravinovým prílohám. Zistili sa spoločné znaky i nápadné diferencie medzi oboma areálmi pohrebiska. Predovšetkým práve v okolí predpokladaného kostola v severozápadnom areáli je nápadná hustota najbohatšie vybavených hrobov, t. j. pochovaných so zbraňami a s predmetmi vyhotovenými z drahých kovov.

V úvodnej pasáži k výsledkom rádiouhlíkových analýz E. Nowotná poukázala na všeobecné problémy absolútneho datovania nálezových horizontov pokročilého včasného stredoveku. Porovnanie získaných C^{14} dát z desiatich hrobov s tradičným archeologickým datovaním artefaktov vedie k poznatku, že nie vždy dochádza k ich súladu, čo môže byť ovplyvnené aj nepriaznivým priebehom kalibračnej krivky.

Siedma kapitola má názov Sociálne identity a vzťahy. Otázky týkajúce sa sociálnej roly zosnulých v pochovávačnej komunite sa riešili v kombinovaní antropologických zistení (vek a pohlavie) s rôznymi, v teréne objektívne zdokumentovanými vlastnosťami hrobových jám, ako aj s charakteristikami hrobovej výbavy. Z významnejších výsledkov možno poukázať na to, že nákladnejšie upravené hroby pripravili predovšetkým dospelým a nie deťom, pribúdajú s vekom pochovaných, a tiež sa prejavila určitá závislosť od pohlavia, pretože u mužov sa vyskytujú častejšie než u žien. Prítomnosť hrobovej výbavy u mužských hrobov nie je závislá od veku, zatiaľ čo u žien vo vyššom veku klesá, taktiež čo sa početnosti nálezov týka, tak u mužov vekom stúpa. Pokiaľ ide o kategórie nálezov, v ženských hrobách bol výskyt šperkov závislý od veku v tom zmysle, že prevažujú v hrobách nedospelých. V mužských hrobách nástroje a militária sa vyskytujú od veku juvenis po matus, vo veku senilis ich vymenili súčasti opaskov.

Na skúmanom pohrebisku sa demonštrovalo predovšetkým dôležité spoločenské postavenie pochovaných v pokročilom veku, predovšetkým mužov. Výbava hrobov je závislá od biologického pohlavia. U žien sa obmedzuje na šperky, ale v mužských hrobách súvisí s rôznymi sférami každodenného života. Ako problematické sa

podľa autorky javí vyčlenenie osôb so sociálne vyšším statusom, obzvlášť, ak sa vezme do úvahy predpoklad o existencii kostola v polohe Obere Holzwiese, kde možno očakávať vplyv kresťanstva na pohrebný rítus. Napriek tomu sa priklonila ku konštatovaniu, že zriedkavé bohato vybavené hroby žien odzrkadľujú ich sociálne postavenie. S prejavmi spoločenskej hierarchie môže v prípade mužov súvisieť aj hrobová architektúra, podčiarknutá je však predovšetkým prítomnosť zbraní a jazdeckej výbavy ako symbolu spoločenského statusu. S vyšším spoločenským postavením pochovaných mohla súvisieť aj poloha hrobov v tesnej blízkosti predpokladaného dreveného kostola, bez závislosti od „bohatstva“ výbavy. Analýzy neponúkli jednoznačne interpretovateľné výsledky pre rozpoznanie ďalších identít, ako je viera a náboženstvo, rodinné zväzky, etnicita, pôvod, právne postavenie či špecifické činnosti, taktiež na prítomnosť zvláštnych hrobov je poukázané vo všeobecnej rovine.

Absolútne datovanie náleziska je predmetom ďalšej z kapitol knihy. Autorka naň využila výber hrobov s presnejšie časovo zaraditeľnými nálezmi, sčasti ich konfrontovala s výsledkami rádiouhlíkových analýz. Ukázalo sa, že počiatky pochovávania na pohrebisku siahajú do druhej polovice 8. stor. a spájajú sa s predmetmi patriacimi do predkôltlašského horizontu. Po nich nastupujú hroby staršieho veľkomoravského obdobia, zodpovedajúceho včasnej neskorokarolínskej dobe. Do obdobia od stredy až ku koncu 9. stor. sa E. Nowotná pokúsila presnejšie chronologicky zaradiť niektoré z vybraných hrobov mladšieho veľkomoravského horizontu. K zániku pochovávania na pohrebisku došlo v priebehu prvej polovice 10. stor. Súčasťou tejto kapitoly je aj prehľad doterajších poznatkov o datovaní jednotlivých komponentov včasnostredovekej výšinnej polohy v Thunau, ale z hľadiska existencie pohrebiska v polohe Obere Holzwiese sú dôležité predovšetkým výsledky výskumov týkajúcich sa datovania príslušného palisádového opevnenia.

Postup pochovávania a výklad hrobových areálov je predložený v deviatej kapitole. Postup pochovávania sa študoval na plánoch pohrebiska, na ktoré sa krok za krokom zaznačovali hroby len s pomerne presne absolútne datovanými nálezmi, čiže s presnosťou na pol storočia, potom s nálezmi datovanými rámcovo a napokon už uvedené hroby aj v kombinácii s výsledkami rádiouhlíkovej analýzy a zistených superpozícií. V prvom prípade sa hroby koncentrujú v severozápadnom areáli pohrebiska, s výnimkou jedného hrobu z prvej polovice 9. stor., nachádzajúceho sa v oddelenej skupinke hrobov. V druhom prípade sa získaný obraz zmenil v tom zmysle, že hroby z neskorého 8. až z 10. stor. sa nachádzajú v oboch areáloch, pričom však v juhovýchodnom areáli chýbajú staršie hroby z prvej polovice 9. stor. Najdôkladnejšie tretie zobrazenie zreteľnejšie dokumentuje prítomnosť hrobov od neskorého 9. stor. a zhľukovanie sa neskorých hrobov v stredných partiách oboch areálov. Tento výsledok môže byť skreslený tým, že z hrobov z okrajových častí pohrebiska neboli odoberané vzorky na C^{14} datovanie. Opísaný obraz o priestorovom usporiadaní jednotlivých fáz pochovávania je dosť nejasný, preto sa konfrontoval aj s vybranými prvkami pohrebného ritu, rozpoznanými sociálnymi ukazovateľmi a antropologickými dátami. Významný poznatok využiteľný pre datovanie sa získal skúmaním orientácie hrobov, čo napríklad umožnilo z nich vyčleniť najmladšiu skupinu súvisiacu s existenciou mladšej palisády 2. Prínosom bolo aj

sledovanie distribúcie niektorých druhov prídavkov v hrobách, ako sú vedierka, zvieracie kosti, keramické nádoby, ktoré naznačili určité tendencie v postupe pochovávaní. Keramické prílohy sa sústreďujú skôr do južnej časti pohrebiska, kým bohato vybavené do severnej, čiže nemusia byť len chronologickým, ale aj sociálnym ukazovateľom. Vplyv na umiestňovanie hrobov do skupín mohol byť prejavom rodinných vzťahov, preto nemožno hovoriť o postupnom lineárnom pochovávaní do radov.

V desiatej kapitole je posudzované pohrebisko v kontexte jeho okolia. Skúmané sú chronologicky podmienené výskytu a vplyvy v materiálnej kultúre z rôzneho geografického a kultúrneho prostredia, často lokálne modifikované. Z nich možno spomenúť zložky materiálnej kultúry prameniace v neskorooavarskom období, prvky predkôltlašského horizontu stredného Podunajska a z východoalpskej oblasti, karolínske, byzantské a východoeurópske vplyvy, kontakty s Čechami, ale predovšetkým úzke väzby na Moravu. Autorka v tejto kapitole upozorňuje aj na pomerne intenzívne osídlenie regiónu vo včasnóm stredoveku, ktorého počiatky siahajú do včasnოსlovanského obdobia, prvá písomná zmienka pre oblasť v okolí Thunau sa vzťahuje k rokom 902/903. Skúmané dolnorakúske pohrebiská severne od Dunaja nevykazujú také výrazné vplyvy zo západu ako pohrebisko na Obere Holzwiase, čo E. Nowotná dáva do súvisu s centrálnym hradiskom v polohe Schanzberg, na ktorom sídlila miestna elita. Po porovnaní so situáciou na pohrebiskách veľkomoravských centier dospela k záveru, že hradisko Thunau so svojim zemepanským dvorcom, vyčleneným z jeho areálu palisádou, a tiež kostolom malo obdobnú funkciu, v regióne zohrávalo významnú úlohu. Tá sa prejavila aj v prítomnosti predmetov dokladajúcich nadregionálny a diaľkový obchod. Z geopolitického hľadiska sa lokalita nachádzala medzi mocenskými sférami Franskej a Veľkomoravskej ríše. Vzhľadom na charakter pohrebiska i vnútornej zástavby hradiska je pravdepodobné, že sa tu nachádzalo sídlo slovanského vládca. Ten, podľa momentálnej situácie, podliehal politickému vplyvu raz zo strany jedného, inokedy druhého hegemonu.

Textovú časť knihy uzatvárajú dve kapitoly – nemecký a anglický súhrn, po nich nasleduje súpis použitej literatúry. Pätnástu kapitolu tvorí starostlivo vypracovaný katalóg s opismi hrobov a z nich pochádzajúcich predmetov, šestnástu kapitolu ich ilustruje kresbami, terénne situácie a výber predmetov sú dokumentované aj farebnými fotografiami.

Posledných šesť kapitol knihy tvoria rôzne analýzy nálezov z hrobov, každá so svojou ilustračnou časťou a bibliografiou. Konkrétne ide o analýzu textilných zvyškov (Karina Grömer a Elisabeth Nowotny), zvyškov kože (Gabriela Ruß-Popa), kováčskych techník (Erich Nau a Mathias Mehofer), materiálového zloženia šperkov a ozdôb (Mathias Mehofer), skúšobných kameňov (Martin Ježek) a archeobotanický rozbor výplne jedného vedierka (Sirin Uzunoglu-Obenaus).

Recenzované dielo podáva komplexný pohľad na pohrebný rítus na pohrebisku v polohe Obere Holzwiase, skúmaného na hradisku v Thunau am Kamp, nevyhýba sa ani riešeniu sociálnych vzťahov v pochováajúcej komunite. Východiskom pre širšiu historickú interpretáciu

je dôkladný rozbor chronológie jednotlivých nálezov, od ktorého sa odvíja aj predostretý vývoj pochovávaní na lokalite. Vzhľadom na metodiku práce, šírku záberu diela a interpretačné výsledky je závažným príspevkom pre poznanie včasnostredovekých dejín stredného Podunajska.

Gabriel Fusek

Príspevok vznikol s podporou Agentúry na podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č. APVV-16-0449 „Stredoveká Nitra v hmotných prameňoch“.

DOI: <https://doi.org/10.31577/slovarch.2019.67.10>

Michael Overbeck: Die Gießformen in West- und Süddeutschland (Saarland, Rheinland-Pfalz, Hessen, Baden-Württemberg, Bayern), mit einem Beitrag von Albrecht Jockenhövel: Alteuropäische Gräber der Kupferzeit, Bronzezeit und Älteren Eisenzeit mit Beigaben aus dem Gießereiwesen (Gießformen, Düsen, Tiegel). Prähistorische Bronzefunde Abteilung XIX, Band 3. Franz Steiner Verlag. Stuttgart 2018. 365 strán, 70 obrázkových tabuliek. ISBN 978-3-515-11981-8.

Aj v poradí tretí zväzok z XIX. oddelenia série Prähistorische Bronzefunde (PBF)¹ katalogizuje a analyzuje archeologické pramene spojené s kovolejárstvom doby bronzovej. Z predhovoru hlavného autora M. Overbecka vyplýva, že myšlienka tejto publikácie s jej osnovou sa zrodila na Vestfálskej Vilhelmovej univerzite v Münsteri na začiatku tohto milénia. Súčasťou recenzovaného zväzku je samostatný príspevok popredného archeológa a špecialistu na praviekú metalurgiu farebných kovov A. Jockenhövela, ktorý systematizuje problematiku hrobov s kovolejárskeho náčiním na teritóriu starej Európy. Pokojne však možno skonštatovať, že máme v rukách dve tematicky blízke publikácie z radu PBF v jednej väzbe.

Získavanie a spracovanie kovov spoločne s distribúciou dohotovených predmetov sú považované za ústredné ekonomické faktory stredoeurópskej doby bronzovej, čo sa spomína hneď v úvode (s. 1). Na segment tohto reťazca, a to liatie bronz, pregnantne poukazujú archeologické nálezy odlievacích foriem (kadlubov) z keramiky, bronz a najmä z kameňa. Tieto artefakty sú zároveň interpretované ako charakteristické predmety a nástroje remeselníkov – metalurgov – a niet divu, že tvoria významnú skupinu prameňov k metalurgii doby bronzovej. Pokiaľ ide o teritórium, s výnimkou spolkovej krajiny Severného Porýnia-Vestfálska, publikácia mapuje skoro celé južné a stredné západné Nemecko (obr. 1 na s. 3). Zohľadnené sú nálezy zo súčasných spolkových krajín Bádensko-Württemberska, Bavorska, Hesenska, Porýnia-Falcka a Sárska. V porovnaní s rozlohou Slovenska (49 035 km²) ide o územie s celkovou rozlohou takmer 150 000 km², na čo nepoukazujem náhodou a k čomu sa ešte nižšie vrátim. Chronologickým rámcom publikácie je celá doba bronzová, t. j. časové pásmo od začiatku stupňa BA1 až po záver stupňa HB3. V tomto rámci sa na sledovanom teritóriu vystriedali viaceré archeologické entity, resp. kul-

¹ https://www.uni-muenster.de/UrFruehGeschichte/praehistorische_bronzefunde/pbf_publicationen.html#Abteilung19 [2-7-2019].